

УДК 378.147.227

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-2-33>

Наталія МАКОВЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0003-3735-2205

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) Natalia.v.mak@gmail.com*

Валентина ГОРЛАЧ,

orcid.org/0000-0001-6719-5605

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) val_g161@ukr.net*

ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА КРОСКУЛЬТУРНОЇ СКЛАДОВИХ У ПРОЦЕС ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ

У статті зазначено, що в умовах глобалізаційних і міграційних процесів, що відбуваються в сучасному світі, неабиякого значення набуває кроскультурна комунікація й особливо це стосується фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи. З огляду на вищевикладене, актуальним є пошук і визначення відповідних умов, форм і методів навчання, які б забезпечували формування вмінь здійснювати продуктивну комунікацію в міжкультурному середовищі. Проаналізувавши окремі дослідження у цій царині, було визначено, що під комунікацією слід розуміти інформаційний обмін за допомогою засобів спільної системи кодів і символів, метою якого є досягнення взаєморозуміння і взаємного впливу один на одного партнерів по комунікації; під кроскультурною комунікацією – спілкування між індивідами, що є представниками різних культур, порівняльне дослідження певних конкретних феноменів у двох і більше культурах з метою визначення подібностей і відмінностей. У статті стверджується, що поведінку людей, які належать до різних культур, можна вивчати, але це потребує спеціальної підготовки до кроскультурної комунікації. Зазначається, що реалізація цього завдання залежить від створення відповідних умов, однією з яких є включення до навчального плану спецкурсу «Кроскультурна комунікація в сфері обслуговування» та відповідних тем до дисциплін, що мають безпосереднє відношення до формування професійних вмінь кроскультурної комунікації, серед яких «Туристичне країнознавство», «Туристичні ресурси України», «Основи комунікації в сфері обслуговування». У статті доводиться оптимальність таких методів навчання, як інформаційно-рецептивні, репродуктивні, методи проблемного викладення та дослідницькі, а також таких форм організації освітнього процесу, як лекції із застосуванням інтерактивних методів у формі проблемних лекцій, лекцій-діалогів, лекцій-візуалізацій; практичні та семінарські заняття з використанням методу кроскультурного аналізу, методу контекстного спостереження. Зазначається, що серед активних дослідницьких методів навчання значний дидактичний потенціал щодо формування вмінь кроскультурної комунікації має метод проєктів.

***Ключові слова:** комунікативна та кроскультурна складові, кроскультурна комунікація, фахівець з туризму та готельно-ресторанної справи.*

Natalia MAKOVETSKA,

orcid.org/0000-0003-3735-2205

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business
Zaporizhia National University
(Zaporizhia, Ukraine) Natalia.v.mak@gmail.com*

Valentina GORLACH,

orcid.org/0000-0001-6719-5605

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business
Zaporizhia National University
(Zaporizhzhya, Ukraine) val_g161@ukr.net*

WAYS OF IMPLEMENTATION COMMUNICATIVE AND CROSSCULTURAL COMPONENTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN TOURISM AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

The article notes that in the context of globalization and migration processes taking place in the modern world, cross-cultural communication is of great importance and especially for professionals in tourism and hotel and restaurant business. Given the above, it is important to find and define appropriate conditions, forms and methods of learning that would ensure the formation of skills to carry out productive communication in an intercultural environment. After analyzing some studies in this area, it was determined that communication should be understood as information exchange through a common system of codes and symbols, the purpose of which is to achieve mutual understanding and mutual influence of communication partners; under cross-cultural communication - communication between individuals representing different cultures, a comparative study of certain specific phenomena in two or more cultures in order to identify similarities and differences. The article argues that the behavior of people belonging to different cultures can be studied, but this requires special training in cross-cultural communication. It is noted that the implementation of this task depends on the creation of appropriate conditions, one of which is the inclusion in the curriculum of the special course "Cross-cultural communication in the field of service" and relevant topics to disciplines directly related to the formation of professional skills of cross-cultural communication", "Tourist resources of Ukraine",

"Fundamentals of communication in the field of service". The article proves the optimality of such teaching methods as information-receptive, reproductive, problem-based teaching and research methods, as well as such forms of organization of the educational process as lectures using interactive methods in the form of problem lectures, lectures-dialogues, lectures-visualizations; practical and seminar classes using the method of cross-cultural analysis, the method of contextual observation. It is noted that among the active research methods of teaching the method of projects has a significant didactic potential for the formation of cross-cultural communication skills.

Key words: *communicative and cross-cultural components, cross-cultural communication, specialist in tourism and hotel and restaurant business.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних і міграційних процесів, що відбуваються в сучасному світі, неабиякого значення набуває кроскультурна комунікація як один із головних чинників налагодження взаємодії в полікультурному суспільстві. Слід зазначити, що особливо це стосується фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи, а відтак висуває нові вимоги щодо їх підготовки до майбутньої професійної діяльності.

З огляду на вищевикладене, набуває актуальності пошук і визначення відповідних умов, форм і методів навчання, які б забезпечували формування у майбутніх фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи вмінь здійснювати продуктивну комунікацію в міжкультурному середовищі.

Аналіз досліджень. Безсумнівно, комунікативна та кроскультурна складові тісно пов'язані та взаємодоповнюють одна одну, відтак більш докладно зупинимось на наукових поглядах щодо сутності кожної з них.

Так, фахівці з міжкультурної комунікації розуміють комунікацію як специфічний акт обміну інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального змісту (Бориско, 2018: 9). На розумінні один одного як обов'язковій умові комунікації наполягають учені В. Зинченко, В. Зусман, З. Кірнозе, які визначають комунікацію як акт спілкування між двома або більше індивідами, в основі якого лежить взаєморозуміння; повідомлення інформації однієї особи іншій або бага-

тьом особам; форму зв'язку, шлях повідомлення (Зинченко, Зусман, Кірнозе, 2007: 76). Узагальнюючи вивчені нами погляди, під комунікацією розуміємо інформаційний обмін за допомогою засобів спільної системи кодів і символів, метою якого є досягнення взаєморозуміння і взаємного впливу один на одного партнерів по комунікації.

Звертаючись до кроскультурної складової слід зазначити, що кроскультурне дослідження порівнює дві і більше культури за певною ознакою або складовою, міжкультурне дослідження вивчає інтеракції між представниками двох конкретних культур (Мацумото, 2002).

Актуальним у сучасній науці залишається питання співвідношення термінів «міжкультурний» та «кроскультурний». В своєму дослідженні «Психологія і культура» Д. Мацумото зазначає, що в контексті комунікації різниці між цими термінами немає, але вони перестають бути синонімами, коли мова йде про дослідження (Мацумото, 2002). А. Солодка провела ґрунтовне дослідження генези поняття «кроскультурний» і дійшла висновку, що «на рівні комунікації, яка має на меті досягнення спільного смислу, відповідності мовних кодів, узгодження позицій, встановлення розуміння між її учасниками» поняття «кроскультурний» і «міжкультурний» є тотожними (Солодка, 2016: 30).

Низка наукових джерел висвітлює погляди вчених на таке поняття, як «кроскультурна комунікація».

Так, словник термінів міжкультурної комунікації під редакцією М. Лебедько і З. Прошиної подає два значення поняття «кроскультурна комунікація», а саме: 1) спілкування між індивідами, що є представниками різних культур; в цьому розумінні кроскультурна комунікація подібна до міжкультурної комунікації; 2) порівняльне дослідження певних конкретних феноменів в двох і більше культурах з метою визначення подібностей і відмінностей. В зарубіжній теорії міжкультурної комунікації прийнято розрізняти міжкультурну і кроскультурну комунікації, хоча багато хто вважає ці відмінності неістотними (Лебедько, Прошина, 2013: 171).

Мета статті. Висвітлення змісту освітніх компонентів, а також методів навчання, що забезпечують комунікативну та кроскультурну складові у професійній підготовці фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи.

Виклад основного матеріалу. Стратегічний розвиток української освіти, пов'язаний з поступовою інтеграцією до європейського освітнього простору, потребує вдосконалення системи підготовки здобувачів вищої освіти, яка повинна відповідати міжнародним та європейським стандартам.

Поведінка людей, що належать до різних культур, не є чимось непередбачуваним, її можна вивчати, аналізувати і прогнозувати. Але це потребує спеціальної підготовки до кроскультурної комунікації. У зв'язку з цим нагальною стає потреба в набутті майбутніми фахівцями з туризму та готельно-ресторанної справи вмінь, що дозволять здійснювати ефективну кроскультурну комунікацію. Реалізація цього завдання залежить від створення відповідних організаційно-педагогічних умов, які б сприяли засвоєнню майбутніми фахівцями специфічних особливостей кроскультурної взаємодії.

Забезпечення комунікативної та кроскультурної складових змісту професійної підготовки здобувачів освітнього ступеня бакалавр за спеціальностями 241 Готельно-ресторанна справа, 242 Туризм насамперед відбувалось шляхом включення до навчального плану спецкурсу «Кроскультурна комунікація в сфері обслуговування» та відповідних тем до дисциплін, що мають безпосереднє відношення до формування професійних вмінь кроскультурної комунікації. Зокрема, це дисципліни країнознавчого циклу: «Туристичне країнознавство», «Туристичні ресурси України» та дисципліна «Основи комунікації в сфері обслуговування». Відомо, що традиційно країнознавчі дисципліни займаються комплексним і системним вивченням країн та їх регіонів із залученням

відомостей про географічне положення та природу, народонаселення, історію країни, її культуру, політико-економічний розвиток, територію та навколишнє середовище, рекреаційні ресурси.

Більш розлого розглянемо означений підхід до організації навчального процесу.

Дисципліна «Туристичне країнознавство» вивчається студентами в 3 семестрі й складається з двох змістових модулів: методи туристського аналізу географічного положення, природи, народонаселення та історії країни; методи туристського аналізу культури, політики, економіки й навколишнього середовища країни.

Туристичне країнознавство вивчає країни світу в контексті їх привабливості щодо туризму. Головною метою цієї дисципліни є створення країнознавчої характеристики країни як потенційного об'єкту туристичного попиту, вивчення її природи, населення, історії, культури, особливостей політичного, економічного ладу, навколишнього середовища, тобто всіх складових, які є передумовами розвитку на території країни туристичної діяльності. Головними завданнями туристичного країнознавства є: формування «образів» країн, місцевостей; збір, зберігання і надання для широкого користування відомостей щодо природних ресурсів, населення, культурних пам'яток, особливостей, типових рис тощо окремих країн і держав, які формують їх туристичну привабливість. При цьому туристично-країнознавчі відомості не повинні бути лише еkleктичним набором цікавих фактів про події, традиції та місцевість. Образ країни має бути результатом аналітико-синтетичної діяльності щодо дослідження унікального туристичного обліку країни, який складається з системи різних компонентів.

На нашу думку, створення «образу» країни не буде носити доведеного характеру без урахування психологічних особливостей, ментальності, поведінкових моделей, концептосфери представників тієї чи іншої соціально-культурної спільноти. З цією метою ми доповнили робочу програму навчальної дисципліни «Туристичне країнознавство» темою «Національний менталітет» в обсязі 6 годин. Розгляд такої теми в контексті туристичного країнознавства дозволить майбутнім фахівцям сфери обслуговування мати уявлення про менталітет як інтегральну характеристику людей певної культури, яка дозволяє передати своєрідність бачення цими людьми навколишнього світу та пояснити особливості їх реагування на оточуюче середовище.

Дисципліна «Туристичні ресурси України» викладається в 2 семестрі й має за мету: надати

студентам знання щодо туристичних ресурсів України, функціонування і потенційних можливостей розвитку туристично-рекреаційних комплексів на території України; сформувати вміння обчислювати привабливість рекреаційно-туристичних регіонів України за певними критеріями та робити висновки щодо потенційних можливостей розвитку в них сфери туризму та гостинності.

Зміст дисципліни складається з двох модулів. В першому розглядаються основні туристичні та рекреаційні ресурси України, способи оцінки різних територіальних рекреаційних систем за окремими підсистемами і критеріями. В другому модулі аналізуються туристично-рекреаційні ресурси різних регіонів країни. В сучасних дослідженнях рекреаційної географії все більшого розповсюдження набуває оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів з позицій концепції дестинацій, згідно з якою рекреаційно-туристичний регіон розглядається як система, що складається з туристичних ресурсів, туристичної інфраструктури (сфера гостинності, санаторно-курортне господарство, туристичні підприємства і організації), соціально-економічного середовища та місцевого населення з його менталітетом. З огляду на це вважаємо доречним розширити зміст дисципліни «Туристичні ресурси України» темою «Менталітет населення регіонів України» в обсязі 6 годин. Опанування цієї теми дозволить студентам отримати знання щодо загальних, спільних рис та регіональних особливостей менталітету мешканців України, зумовлених середовищем існування, геопросторовими чинниками, специфікою історичного та культурного минулого тощо. Для визначення залежності менталітету населення від регіону проживання, на нашу думку, варто проаналізувати такі його складові, як цінності, національна ідентичність, соціальні орієнтації, традиції, стереотипи, етнопсихологічні риси.

Дисципліну «Основи комунікації у сфері обслуговування» студенти вивчають в 2 семестрі з метою набуття знань і вмінь, які б забезпечували ефективність комунікаційного процесу під час професійної діяльності майбутніх фахівців сфери обслуговування. В результаті вивчення дисципліни студенти знайомляться з поняттям комунікації, її структурою, існуючими моделями комунікації й особливостями їх застосування у сфері обслуговування, теорією комунікативного пристосування тощо. Аналіз наукових досліджень щодо комунікації в сфері обслуговування дозволив нам рекомендувати включити до змісту зазначеної дисципліни наступні теми:

«Психологія комунікації» в обсязі 8 годин, розгляд якої в курсі «Основи комунікації в сфері обслуговування» забезпечить можливість сформувати уявлення про вплив психологічних факторів на процес комунікації, поняття і сутність емпатії та толерантності;

«Теорія комунікативного пристосування» в обсязі 6 годин, вивчення якої дасть студентам змогу зрозуміти, як і чому люди прагнуть нівелювати або підкреслити відмінності між ними, як на їх комунікативну поведінку впливає мікроконтекст.

В якості наступного елемента забезпечення кроскультурної складової змісту професійної підготовки здобувачів освітнього ступеня бакалавр за спеціальностями 241 Готельно-ресторанна справа, 242 Туризм до навчальних планів включено спецкурс «Кроскультурна комунікація в сфері обслуговування», який студенти слухають в 4 семестрі в обсязі 3 кредити ЄКТС. У процесі кроскультурної комунікації під час професійної діяльності фахівці сфери обслуговування стикаються з певними труднощами, серед яких відмінність мови є далеко не єдиною. Непорозуміння й конфлікт пов'язані насамперед з розбіжністю в сприйнятті навколишнього світу представниками різних культурних спільнот. Головна перешкода, що заважає вирішити цю проблему, – це те, що ми сприймаємо інші культури через призму власної, наші спостереження і висновки обмежені її рамками. Ситуація ускладнюється тим, що етноцентризм, який заважає ефективній кроскультурній комунікації, є несвідомим процесом і тому важко розпізнається. Таким чином, очевидним стає розуміння того, що результативній кроскультурній комунікації потрібно навчатися, цілеспрямовано формувати вміння будувати конструктивні відносини з представниками інших культур, які б ґрунтувались на визнанні факту існування інших, альтернативних цінностей і моделей поведінки.

Значений спецкурс має за мету допомогти майбутнім фахівцям сфери туризму та готельно-ресторанної справи сформувати вміння кроскультурної комунікації, самостійного аналізу критичних випадків міжособистісних конфліктів в процесі спілкування з представниками інших культур у професійній діяльності. Зміст спецкурсу складається з двох розділів: «Культура в контексті кроскультурної комунікації» і «Управління кроскультурною комунікацією в сфері обслуговування», в яких розглядаються такі теми:

- «Комунікація і культура як семіотичні системи», яка дає студентам уявлення про комунікацію як систему процесів кодування і декодування,

сутність і структуру кроскультурної комунікації, класифікацію та типи культур, основні компоненти культури; знайомить з найбільш розповсюдженими типологіями культур, роллю культури в комунікаційному процесі.

- «Види кроскультурної комунікації», в якій йдеться про засоби спілкування як знакові системи, вербальний і невербальний види комунікації, основні одиниці і стилі вербальної комунікації, поняття лінгвістичної прагматики та прецедентні феномени в кроскультурній комунікації; культурну специфіку невербальної комунікації та її основні форми: кінесика, такесика, сенсоріка, проксемика.

- «Психологічні особливості кроскультурної взаємодії», присвячена розгляду соціокультурних аспектів комунікації, психологічних бар'єрів спілкування, які проявляються в наявності стереотипів і забобон; понять міжособистісної атракції та атрибуції в кроскультурній комунікації; аналізу впливу психологічних факторів на комунікацію, ролі таких психологічних якостей, як толерантність, емпатія, здатність до децентрації під час кроскультурної комунікації, а також явищ етноцентризму і культурного релятивізму.

- «Освоєння іншої культури», яка формує уявлення про типи реакції на іншу культуру, такі як акультурація і культурний шок; розглядає причини, фактори, етапи розвитку культурного шоку, його симптоми і способи подолання.

- «Кроскультурні конфлікти в сфері обслуговування та засоби їх попередження», в якій аналізуються причини виникнення й способи подолання кроскультурних конфліктів; поняття ефективної кроскультурної комунікації та перешкоди, що заважають їй (допущення подібностей, мовні відмінності, помилкові невербальні інтерпретації, упередження й стереотипи, прагнення оцінювати, підвищена тривога або напруга).

- «Поведінка і діяльність представників різних культурних груп», яка формує уявлення про типи корпоративної культури в аспекті кроскультурної комунікації, загальнокультурні комунікативні особливості різних культурних груп, моделі мотивації співробітників, культурні стилі лідерства та специфіку командної роботи в різних культурах.

У процесі реалізації завдань, означених як пріоритетні, оптимальними методами навчання ми вважаємо такі: інформаційно-рецептивні, репродуктивні, методи проблемного викладання та дослідницькі.

Орієнтування, інструктаж, пояснення дозволяють ознайомити студентів з головною інфор-

мацією щодо соціокультурних, поведінкових та комунікативних відмінностей представників різних культурних спільнот, акцентують увагу на ймовірних проблемах та конфліктах під час кроскультурної взаємодії та орієнтують щодо їх запобігання та подолання. Методи орієнтування, інструктажу і пояснення реалізовувались нами насамперед у формі лекції. Однак варто зазначити, що лекція як форма організації освітнього процесу не обмежувалась застосуванням лише зазначених інформаційно-рецептивних методів, а передбачала використання й інтерактивних методів проблемного викладання.

Отже, всі лекції проводились нами із застосуванням інтерактивних методів у формі:

- проблемних лекцій, коли викладання навчального матеріалу супроводжувалось створенням проблемних ситуацій, до вирішення яких залучались студенти; розв'язуючи протиріччя, що закладені в проблемних ситуаціях, студенти самостійно часто доходили правильних висновків;

- лекцій-діалогів, коли зміст матеріалу подавався у вигляді серії питань, на які студенти мали відповідати безпосередньо впродовж лекції;

- лекцій-візуалізацій, коли інформація, що надавалась студентам, супроводжувалась показом різних малюнків, структурно-логічних схем, презентацій, в тому числі інтерактивних, тощо.

Під час проведення практичних і семінарських занять, самостійної роботи студентів нами застосовувались наступні інтерактивні методи проблемного викладання, які, на наш погляд, є найбільш доречними для формування вмінь кроскультурної комунікації в майбутніх фахівців сфери обслуговування:

- метод кроскультурного аналізу, який дозволяє здійснювати усвідомлене порівняння й аналіз культурних відмінностей за певними критеріями щодо світогляду, вербальної та невербальної комунікації, поведінки, психологічних особливостей тощо;

- метод контекстного спостереження, використовуючи який студенти виявляли й фіксували специфіку комунікативної поведінки представників іншомовних спільнот, зумовлену культурними чинниками.

Серед активних дослідницьких методів навчання значний дидактичний потенціал щодо формування вмінь кроскультурної комунікації в майбутніх фахівців сфери обслуговування, на нашу думку, має метод проєктів. Багато дослідників підкреслюють, що використання методу проєктів мотивує студентів розвивати дослідницькі вміння, самостійно знаходити необхідні відомості

й отримувати нові знання, використовуючи різні джерела інформації. Працюючи над проектом, навчаючись аналізувати й інтегрувати знання, студенти набувають досвіду вирішення професійних завдань, розвивають творчі й когнітивні здібності, формують такі якості, як самостійність, відповідальність, вміння працювати в команді й приймати рішення, комунікабельність тощо.

Висновки. На нашу думку, впровадження в процес викладання зазначених дисциплін інформаційно-рецептивних, репродуктивних методів

(орієнтування, інструктаж, пояснення, лекція), інтерактивних методів проблемного викладання (метод кроскультурного аналізу, метод контекстного спостереження) та дослідницьких методів (метод проєктів) забезпечить засвоєння студентами системи базових знань щодо кроскультурного спілкування, кроскультурної поведінки та набуття ними вмінь застосовувати засвоєні знання для формування практичного досвіду користування існуючими засобами й прийомами кроскультурної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бориско Н. Ф. Проблеми міжкультурної підготовки майбутніх учителів і викладачів іноземних мов. *Іноземні мови*. 2018. № 1 (93). С. 9-20.
2. Мацумото Д. Психология и культура. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 416 с.
3. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме: учеб. пособие / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Киринозе. Москва : Флинта; Наука, 2007. 224 с.
4. Словарь терминов межкультурной коммуникации / под. ред. М. Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. Москва: ФЛИНТА; Наука, 2013. 632 с.
5. Солодка А. К. Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. Східноукраїнський національний університет імені В. Даля. Київ, 2016. 42 с.

REFERENCES

1. Borysko N. F. Problemy mizhkul'turnoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv i vykladachiv inozemnykh mov [Problems of intercultural training of future teachers and teachers of foreign languages]. *Foreign languages*, 2018, Nr 1 (93), pp. 9-20 [in Ukrainian].
2. Matsumoto D. Psikhologiya i kul'tura [Psychology and culture]. Sankt-Peterburg: Praym-EVROZNAK, 2002, 416 p. [in Russian].
3. Mezhhkulturnaya kommunikatsiya. Ot sistemnogo podhoda k sinergeticheskoy paradigme: ucheb. posobie [Intercultural communication. From a systematic approach to a synergetic paradigm: tutorial] / V. G. Zinchenko, V. G. Zusman, Z. I. Kirnoze. Moskva : Flinta, Nauka, 2007, 224 p. [in Russian].
4. Slovar terminov mezhhkulturnoy kommunikatsii [Glossary of intercultural communication terms] / pod. red. M. G. Lebedko i Z. G. Proshinoy. Moskva: FLINTA, Nauka, 2013, 632 p. [in Russian].
5. Solodka A. K. Teoretyko-metodychni zasady kroskul'turnoyi vzayemodiyi uchasnykiv pedahohichnoho protsesu vyshchykh navchal'nykh zakladiv: avtoref. dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.04 [Theoretical and methodical bases of cross-cultural interaction of participants of pedagogical process of higher educational institutions: author's ref. dis. ... Dr. ped. Science: 13.00.04] : 13.00.04. Sxidnoukrayins'ky`j nacional`ny`j universy`tet imeni V. Dalya. Ky`yiv, 2016, 42 p. [in Ukrainian].